

В. С. Бажанюк,

кандидат психологічних наук, доцент

ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІДЕРСЬКОЇ ОБДАРОВАНОСТІ
У ШКОЛЯРІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

У статті наведені результати обстеження обдарованих лідерів, що навчаються в умовах гімназії. Описані характеристики лідерів у різних сферах.

Ключові слова: обдарованість, лідерство.

За нинішніх демократичних перетворень особливо актуальною є проблема обдарованості, оскільки розвиток будь-якого суспільства залежить від наявності в ньому обдарованих людей.

У психологічній практиці дедалі більше зростає кількість досліджень з проблем дитячої обдарованості (Дж. Гілфорд, В. Дружинін, О. Матюшкін, В. Моляко, П. Торренс та ін.) [5]. Активно працюють у цьому напрямі міжнародні організації, що об'єднують дослідників, практиків і керівників освіти різних країн — йдеться про Всесвітню асоціацію з обдарованості й таланту «Евроталант» та ін. Своє завдання вони убачають не лише в обміні інформацією між ученими різних країн, а й у розробленні та втіленні так званих *різних психологічних моделей розвитку обдарованості*.

Із усіх видів обдарованості лідерство — найменш вивчений і найменш зрозумілий психологічний конструкт. Найбільше число досліджень феномену лідерства здійснено у США (Б. Басс, С. Грін, А. Меннегетті, Т. Мітчелл та ін.) У сучасній літературі чималою є кількість різноманітних концепцій лідерства, які можна умовно розподілити на три великі групи:

1. Концепції, в яких обґрунтовується перевага фактора рис і якостей особистості (Р. Ділтс, Ф. Льясов, О. Хомяк, Д. Гоулман, П. Торнтон, П. Персей, К. Бландшард, Р. Келлі).

2. Концепції, вирішальним фактором в яких вважається ситуація (Ф. Фідлер, Р. Танненбаум, У. Шмідт, Т. Мітчелл, Р. Хаус, Д. Стінсон, Т. Джонсон, В. Врум, Д. Йеттон).

3. Концепції, в яких поєднуються особистісні та ситуаційні фактори (С. Багрецов, К. Оганян, В. Львов, В. Наумов).

«Персоналісти» вважають, що ефективність лідерства забезпечують специфічні якості особистості. Вчені розглядають лідерство як стан або процес. На іншому полюсі перебувають «ситуаціоналісти», які заперечують вплив індивідуальних якостей і приписують всі зміни ефективності лідерства тиску обставин.

Під поняттям «лідерство» розуміються тенденції домінування і підпорядкування, впливу та послідовництва в системі міжособистісних взаємин у групі. Лідером вважається член групи, за яким решта членів групи визнає право приймати відповідні рішення у важливих для неї ситуаціях, тобто рішення, що стосуються їхніх інтересів і визначають напрям і характер діяльності всієї групи. Лідер — найавторитетніша особа, яка реально відіграє центральну роль у діяльності організації та регулюванні групових відносин [2; 3; 4].

Разом з тим у психологічних дослідженнях обдарованості лідерства дедалі гостріше постає проблема діагностики самих лідерів та організації спеціальних тренінгових занять з розвитку соціальних, організаційних, комунікативних умінь молоді, яка вирізняється з-поміж інших своїми лідерськими здібностями.

З огляду на це **метою нашого дослідження** було виявлення психологічних особливостей обдарованих лідерів підліткового віку.

Завдання дослідження

1. Виконати теоретичний аналіз проблеми обдарованості та лідерства в науковій літературі.

2. Розробити програму емпіричного дослідження феномену лідерства.

3. Здійснити аналіз результатів емпіричного дослідження феномену лідерства.

Відповідно до теоретичних основ дослідження, викладених вище, для виявлення індивідуальних відмінностей прояву лідерських здібностей гімназистів нами було розроблено таку програму дослідження:

1. Проведення соціометричного опитування щодо прояву різних видів лідерської обдарованості.

2. Оцінювання визначення лідерських здібностей за методикою «Діагностика лідерських здібностей» (Є. Жаріков, Є. Крушельницький).

3. Діагностування вираження індивідуальних характеристик лідерів за допомогою методики «Шкала рейтингу поведінкових характеристик обдарованих дітей» (Дж. Рензулі та співавтор).

4. Структурована бесіда з кураторами про особливості прояву лідерських здібностей в учнівському колективі.

Загальну вибірку становили 43 досліджувані, які навчалися в Луцькій гімназії № 18 у 8-х та 9-х класах за розвивальною і традиційною системами. Загалом у дослідженні взяли участь 53,5% дівчат та 46,5% хлопців. Вік досліджуваних становив: 14 років — 8 осіб (18,6%); 15 років — 35 осіб (81,4%).

На *першому* етапі дослідження нами було застосовано **соціометричне опитування**. Респондентам було запропоновано вибрати троє учнів, яких вони вважали лідерами (у математичній, лінгвістичній, соціальній, художньо-естетичній сферах діяльності).

На *другому* етапі було проведено вивчення прояву лідерських здібностей у гімназистів за **методикою «Діагностика лідерських здібностей» (Є. Жаріков, Є. Крушельницький)** [6]. Досліджуваним було запропоновано 50 висловлювань, на які потрібно було дати відповідь «так» або «ні».

Оцінювання результатів проводилось відповідно до ключа опитувальника. Якщо сума отриманих балів була меншою від 25 — якості лідерів оцінювались як *слабі*, від 26 до 35 балів — *середні*, від 36 до 40 балів — *сильні*, понад 40 балів — як прояв схильності до диктату.

На *третьому* етапі для діагностики вираження індивідуальних характеристик лідерів було використано **методику «Шкала рейтингу поведінкових характеристик обдарованих дітей» (Дж. Рензулі та інші співавт.)** [1]. Ці шкали дають можливість педагогам оцінити пізнавальні, мотиваційні, творчі та лідерські характеристики учнів. Педагогам пропонувалося відповісти, наскільки відповідають описи цих характеристик їх учням: 1 — учнів майже ніколи не спостерігали за цією характеристикою; 2 — спостерігали за цією характеристикою час від часу; 3 — спостерігали за цією характеристикою досить часто; 4 — спостерігали за цією характеристикою майже весь час. У результаті виводилась оцінка за кожну із запропонованих характеристик.

Дані дослідження були доповнені матеріалами **структурованої бесіди** з педагогами. Зокрема, під час бесіди були поставлені такі питання:

1. Які особливості ваших вихованців?
2. Чим відрізняються вони від інших гімназистів?
3. Наскільки часто вони виявляють ініціативу в діяльності колективу?
4. Які відмінності у спілкуванні відмічено?
5. Чи можна їм доручати відповідальні завдання?

Представлений пакет діагностичного інструментарію дає можливість провести аналіз прояву лідерських здібностей у гімназистів.

Під час аналізу даних за результатами діагностики ми відмітили певну низку особливостей. Зокрема, в результаті оцінювання за методикою «Діагностика лідерських здібностей» (Є. Жарікова, Є. Крушельницького) ми отримали такий розподіл обстежуваних:

1) серед 21 (48,8%) обстежуваного, яких навчають за традиційною системою навчання, при оцінюванні лідерства були одержані такі результати:

шкала № 1 — якості лідера, що виражені слабо — 9,5%; шкала № 2 — якості лідера, що виражені на середньому рівні, — 90,4%; шкала № 3 — лідерські якості, що виражені на високому рівні, — 0%; шкала № 4 — особи, які мають якості диктатора, — 0%. Отже, обстежуваних, яких мали віднести до найвищої шкали № 4 і за якою особистість є диктатором, у класному колективі не виявлено. За шкалою № 3 (де лідерські якості на високому рівні) осіб у класі також не виявлено (0%). Кількість обстежуваних, яких віднесено до шкали № 2, тобто коли лідерські якості виражені на середньому рівні, становить 90,4%; до шкали № 1 — коли слабо виражені якості лідера — 9,5%:

2) серед 22 (51,2 %) респондентів, які навчалися за системою розвивального навчання, були одержані такі результати: за шкалою № 1 — якості лідера, що слабо виражені, — 23%; за шкалою № 2 — якості лідера, що виражені на середньому рівні, — 41%; за шкалою № 3 — лідерські якості, що виражені на високому рівні, 36,3%; за шкалою № 4 — особи, які мають якості диктатора, — 0%.

Порівняльний аналіз результатів емпіричного дослідження прояву лідерських якостей у гімназистів, які навчаються за традиційною і розвивальною системами навчання, показаний на діаграмах (рис. 1–2).

Отже, з-поміж учнів, які навчаються у класах за розвивальною системою навчання, значна кількість осіб, лідерські якості в яких виражені на високому рівні. Це свідчить про позитивні зміни в розвитку особистісних якостей лідера при організації навчання за такою системою.

Особливі результати дослідження були отримані за рейтингом характеристик лідерів (і тестом Дж. Рензулі). Дані, отримані за цією методикою, наведені в табл. 1. Як видно з представлених даних, найбільш виражені пізнавальні характеристики у лінгвістичних лідерів, мотиваційні характеристики — у лінгвістичних і художньо-естетичних

лідерів, лідерські характеристики — у лінгвістичних і художньо-естетичних лідерів, творчі характеристики — також у лінгвістичних і художньо-естетичних лідерів.

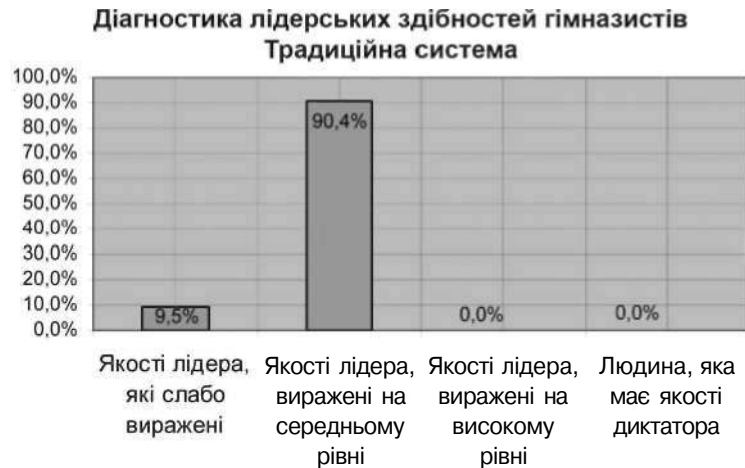

Рис. 1 — Діаграма дослідження лідерських здібностей гімназистів, які навчаються за традиційною системою навчання

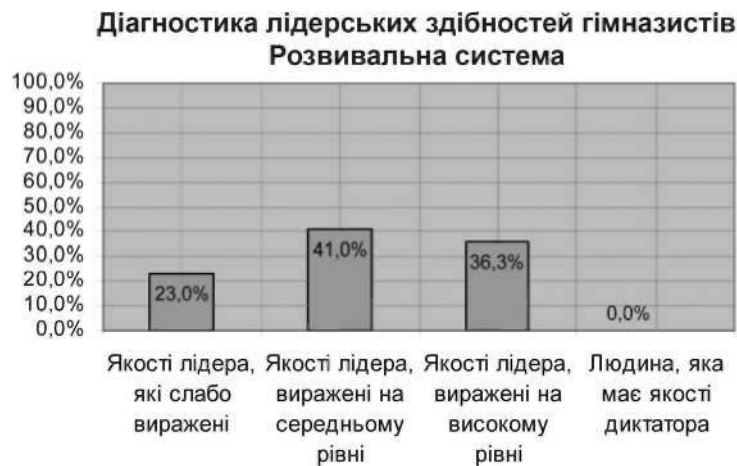

Рис. 2 — Діаграма дослідження лідерських здібностей гімназистів, які навчаються за розвивальною системою навчання Ельконіна-Давидова

Таблиця 1. — Розподілення лідерів за пізнавальними, мотиваційними, лідерськими та творчими характеристиками (тест Рензуллі) ($N=8$, вересень 2009 р.)

№ з/п	Вид лідерства	Характеристики, балів			
		Пізнавальні	Мотиваційні	Лідерські	Творчі
1	Математичний	6	6	9	16
2	Математичний	16	13	14	22
3	Соціальний	15	10	14	24
4	Соціальний	12	12	13	24
5	Лінгвістичний	20	17	15	23
6	Лінгвістичний	12	17	18	31
7	Художньо-естетичний	16	17	18	31
8	Художньо-естетичний	18	18	18	32

Узагальнений розподіл обстежуваних за цими характеристиками показаний на рис. 3.

Розподілення лідерів за пізнавальними, мотиваційними, лідерськими та творчими характеристиками (тест Рензуллі)

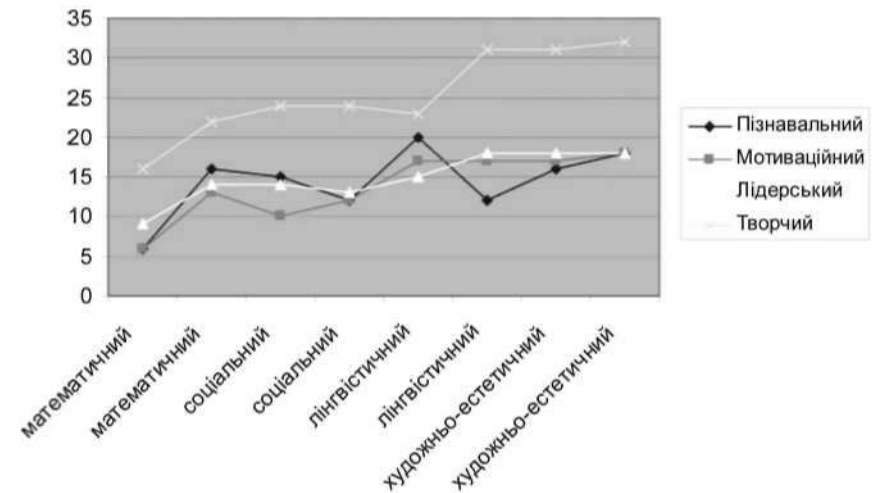

Рис. 3 — Графіки розподілення лідерів за пізнавальними, мотиваційними, лідерськими та творчими характеристиками (за тестом Рензуллі)

На підставі аналізу результатів бесіди з педагогами та враховуючи результати тестових діагностичних досліджень, можна дійти висновку, що для учнів з яскраво вираженими лідерськими здібностями характерними є здатність долати перешкоди на шляху до досягнення цілей, прояв наполегливості та високої працездатності, незалежності та високої ініціативи при постановці завдань, високий рівень адаптації до змінюваних умов, надійність, уміння додержувати свого слова, самокритичність і здатність до самоаналізу, а також оптимізм, рішучість, здатність швидко оцінювати ситуацію і відповідно змінювати стиль поведінки залежно від умов.

Висновки

1. Теоретичний аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури показав, що існує кілька підходів до визначення інтелектуальної обдарованості. За концепцією американського вченого Дж. Рензуллі, це становить результат взаємодії трьох характеристик: здібностей вище середнього, здатність заглибитись у сутність завдання (наявність сильної мотивації) і креативності. Вчені виділяють такі особливості обдарованих індивідів: поєднання яскравої уяви з увагою до деталей при об'єктивній перевірці ідей; здатність до нестандартного сприйняття; інтуїція, кмітливість, винахідливість, несвідомий розум; дивергентне мислення; допитливість; мужність; увага; конкретність мислення; сміливість; естетичний смак.

2. У сучасній літературі описано велику кількість різноманітних концепцій лідерства, які можна умовно розподілити на три великі групи: концепції, в яких обґрунтовується перевага фактора рис і якостей особистості, концепції, в яких вирішальним фактором вважається ситуація, концепції, в яких поєднуються особистісні фактори і ситуаційні. Назагал можна стверджувати, що під поняттям «лідерство» розуміються тенденції домінування і підпорядкування, впливу і послідовництва у системі міжособистісних взаємин у групі. Лідером вважається член групи, за яким решта членів групи визнає право приймати відповідні рішення у важливих для неї ситуаціях; це рішення, що стосуються їхніх інтересів і визначають напрям і характер діяльності всієї групи.

3. Відповідно до проблеми дослідження лідерської обдарованості було розроблено діагностичну програму, що містила такий пакет методик: соціометричне опитування стосовно прояву різних видів лідерських здібностей, оцінювання визначення лідерських здібностей

за методикою «Діагностика лідерських здібностей» (Є. Жаріков, Є. Крушельницький), діагностика вираження індивідуальних характеристик лідерів за допомогою методики «Шкала рейтингу поведінкових характеристик обдарованих дітей» (Дж. Рензуллі та співавтор), структурована бесіда з кураторами про особливості прояву лідерських здібностей в учнівському колективі. Дібраний діагностичний інструментарій дає можливість вивчити індивідуальні прояви лідерських здібностей гімназистів.

4. Результати дослідження прояву лідерських здібностей гімназистів довели, що серед учнів, які навчаються у класах з розвивальною системою навчання, порівняно з традиційною системою, є значна кількість осіб, лідерські якості в яких виражені на високому рівні. Це свідчить про позитивні зміни в розвитку особистісних якостей лідера при організації навчання за такою системою.

5. Результати діагностики при використанні тесту Дж. Рензуллі показали, що найбільш виражені пізнавальні характеристики у лінгвістичних лідерів, мотиваційні характеристики — у лінгвістичних і художньо-естетичних лідерів, лідерські характеристики — у лінгвістичних і художньо-естетичних лідерів, творчі характеристики — також у лінгвістичних і художньо-естетичних лідерів.

6. Результати бесіди з педагогами, а також матеріали діагностичних досліджень довели, що для учнів з яскраво вираженими лідерськими здібностями характерним є здатність долати перешкоди на шляху до досягнення цілей, прояв наполегливості та високої працездатності, незалежності та високої ініціативи при постановці завдань, прояв високого рівня адаптованості до змінних умов, надійність, уміння додержувати свого слова, самокритичність і здатність до самоаналізу, оптимізм, рішучість, здатність змінювати стиль поведінки залежно від зміни тих чи інших умов.

7. Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо в розробленні тренінгу лідерства для школярів підліткового віку, які навчаються за традиційною системою навчання.

В статтю представлені результати дослідження одарених лідерів, які навчаються в умовах гімназії. Описані характеристики лідерів в різних сферах.

Ключевые слова : одаренность, лидерство.

The article deals with the results of aptitude for leadership research of the pupils in classical school. The leader features are described.

Key words: aptitude, leadership.

Література

1. Ильин Е. П. Психология творчества, креативности, одаренности / Е. П. Ильин. — СПб. : Питер, 2009. — 448 с. : ил. — (Серия «Мастера психологии»).

2. Ке де Ври М. Мистика лидерства. Развитие эмоционального интеллекта / М. Ке де Ври — М. : Альпина Паблишер, 2003. — 311 с.

3. Лактионова Г. Лидер будущего: новое видение стратегии и практика / Г.Лактионова // Практична психологія та соціальна робота. — 2002. — № 3. - С. 44-49.

4. Меннегетти А. Психология лидера / А. Меннегетти. — М., 2001. — 202 с.

5. Моляко В. А. Проблемы психологии творчества и разработка подхода к изучению одаренности / В. А. Моляко // Вопросы психологии. — 1994. - № 5. - С. 86-95.

6. Фетискин Н. П. и др. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов — 2-е изд., доп. — М. : Психотерапия, 2009. — 544 с.